

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA MONEDELOR LUI ȘTEFAN CEL MARE (TEZAURUL DE LA SULIȚA NOUĂ)

Katiușa PÂRVAN

În timpul îndelungatei sale domnii a lui Ștefan cel Mare, una din preocupările sale a fost și baterea de monede. Piesele sale sunt de o frumusețe deosebită și o calitate pe măsură, expresia artei argintarilor și gravorilor central – europeni din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Ștefan cel Mare a emis două tipuri monetare, departajate prin reprezentarea de pe revers: tipul I - monede care au pe revers un scut despîcat, în câmpul I cu o rozetă surmontată de cruce cu brațe egale¹; tipul II - monede care au în scutul de pe revers o cruce cu două brațe ancorate (cruce patriarhală)². Fiecare tip monetar se împarte în două subgrupe, după poziția atributelor de pe avers (subgrupa a - rozetă la dreapta capului de bour, semilună la stînga și subgrupa b - semilună la dreapta, rozetă la stînga). La criteriile de clasificare se adaugă și un alt element stilistic, și anume, tipul rozetei – rozetă tip 1 (cu cinci petale bilobate), rozetă tip 2 (cinci petale desprinse / punctiforme) și rozetă tip 3 (cinci petale unite, de fapt o stea lată)³. Se cunosc emisiuni de groși și jumătăți de groși anepigrafi, din tipurile I și II. Monedele divizionare prezintă semne de monetar pe scut și alături de scut - cruce, rozetă, semilună.

Monedele ambelor tipuri au fost bătute cu stanțe executate succesiv, foarte probabil după un interval scurt de timp, fiind caracterizate stilistic prin același mod de redare a reprezentărilor – tipul bourului heraldic, tipul de rozetă, steaua/rozeta dintre coarne, tipul atributelor indiferent de poziția lor, forma literelor, care nu diferă de la un tip la altul. Caracterele unciale,

aceleași la ambele tipuri, indică utilizarea unui gravor școlit în tradițiile artistice central – europene, probabil a unui transilvănean. Aceste similitudini dovedesc succesiunea rapidă a celor două tipuri monetare și a variantelor lor.

În ciuda numeroaselor documente care atestă o vie activitate de negoț, monedele lui Ștefan nu sunt frecvente, în special jumătățile de gros, constituind rarități numismatice. Sunt cunoscute câteva descoperiri izolate, pe teritoriul Moldovei: la Baia, jud. Suceava⁴, comuna Balomirești-Băra (jud. Neamț)⁵, Iași (jud. Iași), în mai multe puncte de pe teritoriul municipiului: Mănăstirea Barnovschi⁶, biserica Sf. Sava⁷, Str. Ștefan cel Mare⁸, Str. A. Panu⁹), Bârlad (jud. Vaslui)¹⁰, Nigotești (com. Ciumulești, jud. Suceava)¹¹, Suceava (jud. Suceava)¹², în Țara Românească, la Mănăstirea Bradu, jud. Buzău¹³, precum și în Republica Moldova și Ucraina, la Căzănești (jud. Orhei)¹⁴, la Orhei¹⁵, Lukașevka, rai. Orhei¹⁶ și Cetatea Albă¹⁷. În tezaure, monedele lui Ștefan sunt extrem de rar întâlnite, singurele descoperiri contemporane cu domnia principelui fiind tezaurul de la Sulița Nouă (azi, regiunea Cernăuți, Ucraina)¹⁸ și cel de la Orheiul Vechi (R. Moldova)¹⁹. O monedă de la Ștefan cel Mare face parte și din tezaurul de la Leușeni din R. Moldova, care este alcătuit din diferite monede străine din secolul al XVI-lea și câteva piese moldovenești - dinari și mangări Despot Vodă, precum și dinari Ștefan Tomșa²⁰.

Fig. 1 (stânga)
Fig. 2 (dreapta)

Fig. 3 (stânga)
Fig. 4 (dreapta)

Fig. 5 (stânga)
Fig. 6 (dreapta)

Fig. 7 (stânga)
Fig. 8 (dreapta)

Fig. 9 (stânga)
Fig. 10 (dreapta)

După cum se poate observa, descoperirile monetare de la acest emitent se grupează în nord-estul țării, pe drumurile care veneau din Transilvania și Polonia și duceau spre Cetatea Albă (Baia, Suceava - două descoperiri, Iași - patru descoperiri, Orhei - patru descoperiri, Cetatea Albă). Ascunderea lor este cu siguranță datorată expediției maghiare din 1467 și invaziilor tătarilor de pe Volga (1469) și a celor din Crimeea (1471). Descoperirile de la Nigotești și Bârlad jud. Vaslui și Balomirești-Bâra jud. Neamț și Bradu jud. Buzău sunt legate de jafurile armatelor otomane din anii 1475 -1476 care au însoțit expedițiile turcești care au urmat

drumul care urca dinspre sud, la care au participat și contingente muntene²¹.

Tezaurul ce face subiectul intervenției noastre a fost descoperit în 1894 la Sulița Nouă (Basarabia). Din informațiile păstrate, el era alcătuit din cca. 200 monede, toate groși cu o cruce patriarhală în scutul de pe revers. Monedele au fost achiziționate în 1941 de un negustor de cereale din Bucovina. Acesta le-a vândut cu bucata, o parte la Cernăuți, iar cea mai mare parte la Frankfurt am Main, contra unor sume apreciabile. O mică parte (șase piese) au fost cumpărate de Octavian Luchian, pasionat colecționar de monede medievale românești, pe atunci inginer inspector

C.F.R.²². De la acesta, Muzeul Național a achiziționat cinci monede, în anul 1975.

Din punct de vedere tipologic toate cele cinci piese din tezaurul Sulița Nouă aparțin tipului al II-lea, caracterizat prin prezența unei cruci cu două brațe egale (cruce patriarhală) în scutul de pe revers²³. O singură monedă (nr. 1) se încadrează subgrupeii a și are ca atribut rozetă de tip 2, în dreapta, celelalte patru aparțin subgrupeii b și au rozetă de tip 1 în stânga.

Monedele lui Ștefan cel Mare reprezintă emisiuni singulare în activitatea atelierului Moldovei, atât în ceea ce privește aspectul (reprezentările de pe avers și revers sunt deosebit de frumoase și precis executate, remarcându-se în mod deosebit cea a bourului heraldic), cât și în privința aliajului (din argint de foarte bună calitate), a diametrului și greutateii (cu valori mai mici decât cele întâlnite la emisiunile tradiționale de groși). Legendele sunt corecte, scrise cu caractere unciale ornamentate. Și în acest caz Ștefan cel Mare a dovedit originalitate; pentru prima dată legenda, de tip **MONETA MOLDAVI** este amplasată pe avers (însoțind simbolul țării, capul de bour), în timp ce numele emitentului - **STEFANVS VOIEV** este dispus pe revers (până acum numele emitentului era amplasat pe fața ce reda capul de bour). Faptul exprimă o nouă concepție despre stat și domnie; moneda fiind a țării, nu se mai bătea în numele personal al principelui²⁴.

Legendele prezintă mici variații ce rezultă din omisiunea unor litere finale, din cauza flanului uneori tăiat inegal (diametrul variază între 13 și 15 mm). Legendele ambelor fețe încep cu + (*invocatio*); uneori aceasta este înlocuită cu rozetă, pe ambele fețe (piesa nr. 2), sau doar pe una din ele (pe revers, la piesa nr. 3). Nu există semne de monetar, nici în interiorul legendelor, nici în câmp.

În ceea ce privește greutatea, valorile sunt foarte apropiate, încadrându-se între 0,67 și 0,73 g. Astfel, trei monede cântăresc 0,67 g (nr. 1-2, 4), o monedă are 0,69 g (nr. 3, cea mai bine păstrată) și una 0,73 g (nr. 5), fiind cea mai grea din acest mic lot. Suntem tentați să o considerăm o excepție (poate fi un rebut), deoarece legenda prezintă dublă frapă atât pe avers cât și pe revers. Diametrul este cuprins între 13 și 15 mm; primele două monede au fost tăiate corect, însă la celelalte diametrul modulului prezintă ușoare inegalități. Monedele cu nr. 1-2 și cele cu nr. 3-4 au același ax (ă, respectiv é). Moneda cu ax diferit de celelalte - á, nr. 5 (și greutatea cea mai mare), este cea pe care am considerat-o rebut, prezentând dublă batere la legende.

În urma colaborării cu Institutul de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei” de la Măgurele am stabilit, pentru prima dată, titlul și compoziția aliajului de argint pentru groșii emiși de Ștefan cel Mare, prin metoda nedistructivă a fluorescenței de raze X²⁵. Așa cum au afirmat studiile numismatice bazate pe tipologia pieselor, monedele lui Ștefan cel Mare au fost lucrate din argint de foarte bună calitate, cu un titlu nemaiintâlnit la monedele moldovenesti analizate de noi până acum – peste 900‰ (între 946 și 960‰), un titlu de 14 l' loți (aproape 15 loți!). Deși cuprul, element mai puțin stabil chimic, a migrat din aliaj, prin procesele de coroziune ce au avut loc în decursul timpului, iar cantitatea reală/inițială de argint era, probabil, mai redusă, totuși rezultatele confirmă calitatea deosebită a monedelor lui Ștefan cel Mare.

Cantitatea de cupru conținută este cea corespunzătoare, încadrându-se între 28‰ (la o singură piesă, nr. 3) și 22‰ (25‰ la trei monede, nr. 2, 4-5, 22‰ la piesa cu nr. 1). Moneda cu ceva mai mult cupru nu conține nici un alt element secundar în afara plumbului, metal ce însoțește argintul

și a cărui prezență se leagă de metoda cupelării, prin care se obținea argintul în epoca medievală. La cele trei monede la care s-a detectat același procent de plumb (25‰) este prezentă o cantitate ceva mai mare de aur, care trece peste 1‰ (10‰, 11,5‰, 12‰). Cantitatea de plumb detectată la aceste monede se încadrează unor valori normale, specifice acestui titlu ridicat (între 8,5‰ și 5,5‰) – 8,5‰ (două ex., nr. 2 și 4), 7,5‰ (două ex., nr. 3 și 5) și 5,5‰ (nr. 1). Aceste valori apropiate, chiar identice în cazul celor două „perechi” de valori menționate mai sus, sunt explicabile în cazul acestui aliaj de calitate.

Aurul, elementul secundar ce constituie amprenta sursei de metal, este prezent între 12 și 7,5‰ - 12‰ (nr. 5), 11,5‰ (nr. 2), 10‰ (nr. 4), 9,5‰ (nr. 1) și 7,5‰ (nr. 3), procent întâlnit și la alte emisiuni moldovenești²⁶. Bismutul a apărut la patru monede, într-un procent cuprins între valorile 7‰ și 1,5‰ (7‰ la nr. 2, 6,5‰ la nr. 4, 5‰ la nr. 5 și 1,5‰ la nr. 1), procent ce se încadrează în limite normale, deși ușor mai ridicat decât la alte monede moldovenești analizate. Este posibil ca prezența acestui element (bismut) să fie tot un indicator al sursei folosite, posibil diferită de cea întâlnită până acum la monedele moldovenești²⁷.

La o singură monedă (nr. 2) au apărut urme de fier, prezența lui datorându-se procesului de batere.

Deși analizele prezentate se referă la un număr foarte mic de piese, sunt totuși un pas înainte în stabilirea caracteristicilor monedelor emise de Ștefan cel Mare. În primul rând, ni se pare important faptul că ele confirmă concluziile studiilor întreprinse pe baza analizei tipologice (și metrologice), care considerau groșii lui Ștefan ca fiind bătuți din argint foarte bun, poate ca urmare a încercării de aliniere la monedele maghiare²⁸, sau la asprii otomani²⁹.

Monedele emise de Ștefan cel Mare constituie încă „o enigmă”, prin titlul neașteptat de ridicat al argintului, ce nu se regăsește la aceste valori la monedele majorității țărilor din jur. Este adevărat faptul că reforma lui Mathias Corvin din anul 1467 a ridicat și stabilizat titlul dinarului maghiar, dar cantitatea de argint a pieselor sale era doar de 500‰ (8 loți)³⁰ și nicidecum 14-15 loți cât s-a detectat la monedele lui Ștefan de tip II. În ceea ce privește asprii otomani (ne raportăm la domnia lui Mehmed al II-lea (1451-1481) și Bayezid al II-lea (1481-1512), cantitatea de argint era într-adevăr ridicată, mergând de la 980‰ la 830‰ între 1451-1477, ajungând până la 730‰ în 1491³¹, greutatea situându-se în jurul a 1,15 g (secolul al XIV-lea) și coborând foarte puțin sub 1 g în perioada la care ne referim.

O altă problemă pe care am fi dorit să o rezolvăm prin studiul nostru a fost datarea monedelor lui Ștefan cel Mare. În stadiul actual al cercetării și prezentând doar analiza nucleară a celor cinci piese de la Sulița Nouă, nu putem stabili cu certitudine data emiterii celor două emisiuni. Am încercat, totuși, o datare, pentru monedele sale în general, apelând mai mult la argumente documentare și heraldice de epocă.

Importantă ni se pare scrisoarea trimisă de Ștefan cel Mare bistrițenilor, la 7 martie 1481, prin care îi ruga să i-l trimită pe *Anthonius aurifaber*, refugiat din Moldova în urma jafurilor turcești, pentru a i se da de lucru la Curte³². Un alt document, emis trei ani mai târziu, în 1484, amintea pe *Stanciu aurariul*, căruia i se întărea un loc de moară pe Brădețel, cumpărat cu 50 de zloți tătarești³³. Acești doi meșteri pot fi autorii monedelor lui Ștefan, dacă ne gândim că în perioada medievală prin aurar, argintar, zlătar, se înțelegea metalurgistul, bijutierul sau monetarul. Pe baza primului document, care menționa un aurar din Bistrița, s-a

ajuns la concluzia, în prezent acceptată, că monedele lui Ștefan au fost bătute de gravori transilvăneni³⁴.

Înainte de solicitării lui Ștefan din 1481, marile jafuri ale turcilor/musulmanilor au fost expedițiile tătarilor din 1469 și 1471, apoi cele otomane din 1475 și 1476. În 1469, Moldova a fost prădată de tătarii de pe Volga, la întoarcerea din estul Poloniei, pe care-l jefuiseră. Ștefan i-a urmărit și învins în două lupte, cea mai dură fiind cea de la Lipnic, pe Nistru, după care a ridicat o cetate nouă la Orhei, pe apa Răutului, aproape de Nistru (de menționat că la Vechiul Orhei s-au găsit cele mai multe monede izolate, de tipul I și II). În anul 1471 a avut loc invazia tătarilor crimeeni care au incendiat și jefuit nordul Moldovei, Ștefan, ajutat detașamente polone răspunzând cu o expediție de pedepsire în teritoriile tătare. Au urmat confruntările militare de la Podul Înalt Vaslui (1475) și Războieni (1476, când a fost ars și orașul Suceava), urmate și ele de jafuri și distrugerii cauzate de otomani.

În localități plasate în aceste zone de conflict s-au descoperit (în unele cazuri în contexte arheologice datate precis) groși și jumătăți de groși de tipul I și tip II, prin urmare ambele tipuri monetare circulau între 1469-1476³⁵. Numărul redus de monede găsite la Baia (de ambele tipuri), arsă în timpul expediției lui Mathias Corvin (1467), indică existența lor înainte acestui eveniment (de menționat grosul de tipul al II-lea descoperit între două pavaje, unul datat arheologic post 1467³⁶). Aceste observații duc la concluzia că Ștefan începuse baterea monedele sale, de ambele tipuri, înainte de 1467, care se aflau în circulație și după 1476 (descoperirile amintite la începutul articolului se grupează cel mai sigur între 1467-1476).

Această datare destul de largă poate fi susținută și de argumente heraldice. Pe cădelnița dăruită de

Ștefan cel Mare Mănăstirii Putna în 1470, sunt reprezentate două scuturi, unul având reproduș capul de bour cu atributele clasice, rozetă/semilună, cel de-al doilea redând un scut despicat, în câmpul I cu o rozetă surmontată de cruce (la fel cu reversul groșilor de tip I³⁷). O variantă a stemei de pe cădelnița de la Putna (și de pe reversul groșilor tip I) tip I se întâlnește pe mânerul sabiei moldovenești păstrate la Muzeul Topkapý din Constantinopol, datată 1473-1475 (pe una din fețe este redată imaginea capului de bour, pe cealaltă un scut despicat, în câmpul I cu semilună surmontată de cruce)³⁸. Stema cu pisanie descoperită la Cetatea de scaun din Suceava, a cărei inscripție este datată sigur 1477, ce reproduce un scut despicat, în câmpul I cu o cruce patriarhală, argumentează datarea propusă mai sus și pentru groșii de tip II³⁹. Prin urmare, după părerea noastră și pe baza argumentelor de ordin heraldic groșii emiși de Ștefan cel Mare, de tip I și II, se pot data **ante quem 1467 - post quem 1476**.

Între 1479-1480, pe fondul conflictelor pentru dominarea / cucerirea punctelor strategice și comerciale de la Dunăre și Mare, au avut loc negocierile lui Ștefan cel Mare cu Mehmed al II-lea cu privire la acordul moldo-otoman de încetare a ostilităților. Este posibil ca Ștefan să fi bătut anumite emisiuni monetare ca urmare a acestui acord, pentru susținerea unui comerț cerut/sugerat de otomani⁴⁰. În acest caz scrisoarea către bistrițeni din 1481 era o urmare a intenției de a emite monede noi, așa cum a presupus O. Iliescu. Noile monede puteau fi de tip II, monede cu titlu foarte ridicat, de aproape 15 loți (vezi tezaurul de la Sulița Nouă)⁴¹.

Aceste presupuneri legate de baterea mai îndelungată a groșilor de tip II ni se pare că poate fi susținută și de stema reprodușă pe plăcile de teracotă găsite la Casa Domnească din Suceava, datate 1480-1481⁴² și 1480-

1490⁴³, precum și de cea care apare pe turnul de intrare al Mănăstirii Putna⁴⁴.

Între 1481-1484 au apărut evenimente politice nefavorabile Moldovei, datorate dorinței Imperiului Otoman de a acapara cele două poziții strategice de la Dunăre și Marea Neagră, pe care Moldova le-a pierdut (Chilia, în iulie, Cetatea Albă în august 1484). În acest context, considerăm că, după 1484, Moldova nu a mai avut interesul/motivația baterii monedelor; între 1486 – 1487 Polonia a încheiat pace cu turcii, iar pierderea celor două puncte strategice și comerciale a lipsit Moldova de două surse de venituri, obligând-o la acceptarea monedei cuceritorilor⁴⁵.

Faptul că nu se găsesc monede emise de Ștefan cel Mare împreună cu monede de la Bogdan al III-lea (1504-1517), poate sugera un interval de timp apreciabil între încetarea activității monetare a domnitorului Ștefan și începutul emiterii monedelor proprii de către Bogdan al III-lea. Aceste ipoteze susțin, după părerea noastră, încadrarea emiterii monedelor proprii de către Ștefan cel Mare într-un interval larg de timp, ante 1467 - 1484.

Încetarea emisiunilor monetare proprii în 1484 ar explica lipsa monedelor moldovenești din tezaure și raritatea descoperirilor, deși în timpul domniei lui Ștefan cel Mare Moldova a fost aproape permanent confruntată cu expediții străine - maghiare, poloneze, otomane, tătarăști. Faptul că nu se găsesc monede nici în Țara Românească, nici în Polonia, ci numai în Moldova, în perimetrul județelor Suceava, Iași, Vaslui și în Basarabia (pe drumul tătarăsc), ridică întrebări în legătură cu rostul acestor emisiuni, care par legate de partea de nord est a țării, pentru un timp limitat. Din păcate, în acest stadiu al cercetării, noi nu putem formula mai multe concluzii.

Catalog

Monedele din tezaurul Sulița Nouă

Gros

Tipul II (în scutul de pe revers cruce dublă cu brațele ancorate).

a) rozetă de tip 2 (pe avers, la dreapta capului de bour rozetă, la stânga semilună)

1. Av. + **MONETA MOLDAV**; între cercuri perlate. (fig. 1)

Cap de bour cu stea cu cinci raze între coarne; la dreapta rozetă, la stânga semilună.

Rv. + **STEFANVS VOIEV**; între cercuri perlate. (fig. 2)

În scut cruce dublă cu capetele ancorate.

AR, 0,67 g, 15 mm, ă; foarte ușor descentrată și puțin crăpată marginea.

Ar 960‰, Cu 22‰, Au 9,5‰, Pb 5,5‰, Bi‰.

MBR, p. 80, nr. 648, inv. 71.103, Colecția O. Luchian.

b) rozetă tip 2 (pe avers, la dreapta capului de bour semilună, la stânga rozetă)

2. Av. _ **MONETA MOLDAV**; între cercuri perlate. (fig. 3)

Cap de bour cu stea cu cinci raze între coarne; la dreapta semilună, la stânga rozetă.

Rv. _ **STEFA[-]SVOIEV**; între cercuri perlate. (fig. 4)

În scut cruce dublă cu capetele ancorate.

AR, 0,67 g, 14x13 mm, ă; puțin ștersă, mai mult pe avers.

Ar 950‰, Cu 25‰, Au 1‰, Pb 8,5‰, Bi 6,5‰.

MBR, p. 80, nr. 694, inv. 71.101, Colecția O. Luchian.

3. Av. + **MONETA MOLDAVI**; între cercuri perlate. (fig. 5)

Cap de bour cu stea cu cinci raze între coarne; la dreapta semilună, la stânga rozetă.

Rv. _ **STEFANVS VOIE**; între cercuri perlate. (fig. 6)

În scut cruce dublă cu capetele ancorate.

AR, 0,69 g, 13,5x13 mm, é; bine păstrată.

Ar 955‰, Cu 28‰, Au 7,5‰, Pb 7,5‰.

MBR, p. 80, nr. 684, inv. 71.099, Colecția O. Luchian.

4. Av. + **MONETA MOLDAVI**; între cercuri perlate. (fig. 7)

Cap de bour cu stea cu cinci raze între coarne; la dreapta semilună, la stânga rozetă.

Rv. + **STEFANVS VOIEVO**; între cercuri perlate. (fig. 8)

În scut cruce dublă cu capetele ancorate.

AR, 0,67 g, 13,5 mm, é; foarte puțin ștearsă Av/Rv.

Ar 946‰, Cu 25‰, Au 11,5‰, Pb 8,5‰, Fe urme, Bi 7‰.

MBR, p. 80, nr. 675, inv. 71.100, Colecția O. Luchian.

5. Av. + **MONETV + STENV**; între cercuri perlate. (fig. 9)

Cap de bour cu stea cu rozetă între coarne; la dreapta semilună, la stânga rozetă.

Rv. + **STEFNV + N . SVO**; între cercuri perlate. (fig. 10)

În scut cruce dublă cu capetele ancorate.

AR, 0,73 g, 14x13,5 mm, á; dublă frapă; ușor descentrată.

Ar 950‰, Cu 25‰, Au 12‰, Pb 7,5‰, Bi 5‰.

MBR, p. 80, nr. 675 tip general, inv. 71.102, Colecția O. Luchian.

NOTE

1. Acest tip a fost semnalat prima dată de D. A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanian (Moldau und Walachei)*, în *Numismatische Zeitschrift*, 4, 1870, p. 70, nr. 29, care le atribuia însă lui Ștefăniță. Mai târziu, C. Moisil a atribuit lui Ștefan cel Mare aceste monede, pe care le denumea „de tip muntean”; C. Moisil, *Istoria monetei în România*, în *CNA*, III, 1922-1923, p. 58-60.

2. Aceasta a fost, de fapt, prima emisiune monetară atribuită lui Ștefan cel Mare de către numismatul B. Köhnc, *Münzen der Moldau und Walachei*, în *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde*, 2, 1842, p. 366, la O. Iliescu, *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii*, ed. M. Berza, București, 1964, p. 192, nota 2. Peste mai bine de 50 de ani, N. Docan a întocmit o clasificare a monedelor de acest tip (II), stabilind criteriile care stau și astăzi la baza tipologiei monedelor lui Ștefan; N. Docan, *Die Münzen des moldauischen Fürsten Stephan des Grossen*, în *Blätter für Münzfreunde*, 27, 1902, col. 2771-2777, la O. Iliescu, *op. cit.*, p. 193, nota 1.

3. N. Docan a fost cel care a stabilit cele două tipuri, a și b (pe care noi le-am denumit subgrupe, spre a nu îngreuna descrierea), ce se mențin și în prezent. Mai târziu, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 206, a păstrat tipurile/subgrupele lui Docan și a adăugat criteriilor de clasificare ale acestuia (pe care le-a extins la ambele tipuri, nu doar la tipul II) elementul stilistic - tipul rozetei (rozetă tip 1, 2 și 3). Catalogul G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977 (în continuare *MBR*), p. 78 a reunit criteriile celor doi, aplicându-le ambelor tipuri.

4. Printre monedele descoperite în sectorul „Parc”, în timpul săpăturilor arheologice efectuate între 1967-1976, se află șase monede Ștefan cel Mare - patru groși de tip I, un gros și o jumătate de gros de tipul al II-lea (un gros a fost găsit între două pavaje, dintre care unul datat post 1467, cf. Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol. I, *Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, Iași, 1980, p. 142-143. Între 1977-1980, săpăturile arheologice au scos la iveală alte monede (prost conservate din cauza mediului umed), între care și piese moldovenești. Patru dintre acestea sunt emisiuni de la Ștefan cel Mare (doi groși și două jumătăți de gros), *Ibidem*, vol. II, *Cercetările arheologice din anii 1977-1980*, Iași, 1984, p. 243.

5. În această localitate, în locul numit „în Schinăric sau în Brăileanu”, s-a descoperit în 1912 o jumătate de gros din tipul I, în întărirea de pământ de pe limita nordică a unui platou, O. Iliescu, *op. cit.*, 1964, p. 186, nr. 4.

6. Gros de tipul I descoperit în 1987 (0,47 g, 15 mm); Ana Boldurcanu, V. M. Butnariu, C. Chiriac, Elena Gherman, C. Hriban, Adriana Ioniuc, Adriana Moglan, Iulia Moldovan, E. Nicolae, Șeiva Sanic, Carmen Ungureanu, *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de Iași (Corpus Nummorum Moldaviae - II)*, Iași, 2001, p. 147.

7. În zona ansamblului arhitectural medieval al bisericii Sf. Sava s-a descoperit în 1977 un gros din tipul al II-lea, var. a (0,40 g, 13 mm) și în 1976 un gros din tipul I (0,49 g, 14 mm), *Ibidem*,

A, p. 129.

8. În spațiul dintre imobilele U.J.C.M. și „Matrma”, s-au descoperit în 1982 trei piese de la Ștefan cel Mare – din tipul I, var. b (0,74 g, 13 mm) și doi groși din tipul al II-lea, var. b (un ex. 0,45 g, 17 mm, celălalt 0,49 g), *Ibidem*, B, p. 137.

9. În perimetrul unde s-a construit hotelul „Moldova” s-a descoperit în 1977 din tipul I, var. b (0,61 g, 9 mm), *Ibidem*, C, p. 143.

10. Din această localitate provin două jumătăți de gros din tipul al II-lea, descoperite în timpul săpăturilor arheologice din 1958, la Cetatea de pământ, la cca. 60 m spre SE de gara orașului, M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bârlad*, în SCIV, 10, 1959, I, p. 128, nr. 1.

11. Aici s-a descoperit întâmplător în 1943, în arătură, un gros tip I, O. Luchian, *Descoperiri de monede moldovenești*, în SCN, 1, 1957, p. 471.

12. În acest oraș s-au descoperit: un gros tip I, între 1895-1904, în timpul săpăturilor la Cetatea de scaun conduse de Romstorfer, împreună cu alte 100 monede moldovenești, emisiuni de la Petru I până la Ștefăniță, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 186, nr. 1a; groși Ștefan cel Mare descoperiți împreună cu alte monede moldovenești, în timpul săpăturilor organizate de Academia Română între 1951-1957, *Ibidem*, nr. 2b.

13. În timpul săpăturilor arheologice efectuate în 1975 la acest obiectiv, s-au descoperit mai multe monede, între care un ducat de la Mircea cel Bătrân, mai mulți dinari Ungaria, un zlot Polonia (secol XVI), precum și un gros de la Ștefan cel Mare, V. Drâmbocanu și I. Rusu, *Contribuții la repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul județului Buzău*, în BSNR, 70-74, 1976-1980, 124-128, p. p. 611, nr. 13.

14. S-au descoperit întâmplător în satul Căzânești, jud. Orhei, Republica Moldova, o jumătate de gros din bronz emisiune de la Alexandru I și un gros de la Ștefan cel Mare, A. A. Nudel'man, *Topografia kladov I nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 138-139, nr. 32.

15. În 1892 s-au descoperit între ruinele Vechiului Orhei un gros de la Ștefan cel Mare de tipul al II-lea împreună cu gros de la Ștefăniță, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 187, nr. 6. Mai târziu, tot în această localitate, cu ocazia săpăturilor arheologice organizate între 1947-1955, de către un colectiv din Chișinău, s-au mai descoperit nouă monede Ștefan cel Mare, tot groși din tipul al II-lea; L. L. Polevoi, *K topografija kladov nahodok monet, obraščavšijsja na territorii Moldavii v konce XIII-XV vv*, în Izvestija, 4 (31), 1956, p. 100. Alte monede, descoperite la Orheiul Vechi în urma săpăturilor arheologice efectuate de-a lungul anilor: 24 exemplare, din care 13 groși din tipul I și nouă din tipul al II-lea, două jumătăți de gros din tipul I și o jumătate de gros din tipul al II-lea; P. P. Byrnja și N. D. Russev, *Monety srednevekovoj Moldavij (Istoriko-numismatičeskie očerki)*, în *Stratum*

Plus – Vaš arheologičeski žurnal, 1999, 6, p. 205-206, nr. 16.

16. În această localitate s-a descoperit o monedă Ștefan cel Mare, în stratul de cultură medievală, L. L. Polevoj, *op. cit.*, p. 100, nr. 23.

17. De la Cetatea Albă (azi în Ucraina) provin mai multe monede moldovenești emise de Petru I și Alexandru I, precum și câteva Ștefan cel Mare, descoperite cu ocazia săpăturilor efectuate în 1912 în cetate. Ele se păstrează la Muzeul din Odessa, L. L. Polevoj, *op. cit.*, p. 101, nr. 29. Tot aici s-au descoperit șase groși Ștefan cel Mare dintre care, trei tipul al II-lea și la altă o jumătate de gros din tipul I, P. P. Byrnja și N. D. Russev, *op. cit.*, p. 205, nr. 15.

18. Tezaurul Sulița Nouă, localitate din Basarabia, a fost făcut publicat sumar de către O. Luchian, *Monete dela Ștefan cel Mare găsite la Sulița Nouă (Basarabia)*, în CNA, 16, 1942, 123-124, p. 66-67.

19. Aici a fost descoperit un tezaur de groși Ștefan cel Mare, alcătuit din șapte groși din tipul I, în structura unui bordei (nr. 51), la I – 1,20 m adâncime, P. P. Byrnja și N. D. Russev, *op. cit.*, p. 203, nr. 7.

20. La Leușeni, raionul Kotovsk, Republica Moldova, s-a descoperit un tezaur alcătuit din 923 monede, între care dinari ungurești emisiuni Ferdinand I (1526 – 1566), Maximilian al II-lea (1566 – 1576), Rudolf al II-lea (1576 – 1608), asprii otomani dela Sulcyman al II-lea (1520 – 1566), Selim al II-lea (1566 – 1574), Murad al III-lea (1574 – 1595), groși de la Ștefan cel Mare (1457 – 1504), câțiva dinari și mangări de la Despot (1561 – 1563) și dinari de la Ștefan Tomșa (1563 – 1564), A. A. Nudel'man, *op. cit.*, p. 99, nr. 13.

21. Singura monedă descoperită în Țara Românească (în județul Buzău) este insuficientă pentru a susține antrenarea groșilor lui Ștefan în traficul comercial care ducea mărfurile spre Brașov trecând prin Buzău, prezența muntelui alături de armata otomană în 1475 – 1476 fiind cea mai potrivită.

22. *Ibidem*.

23. Clasificarea s-a făcut după MBR.

24. O. Iliescu, *op. cit.*, p. 192 și nota 4.

25. Analizele au fost efectuate de dr. ing. Bogdan Constantinescu, căruia îi mulțumim pentru amabilitate și pentru îndelungata colaborare.

26. Katiușa Pârvan, *Încă un lot de monede moldovenești din tezaurul Rachelu (comuna Luncavița), județul Tulcea*, în *Peuce*, 1 (14), 2003, p. 431-446.

27. *Ibidem*, p. 436.

28. Ipotcă lansată de C. Moisil, *Istoria monetei în România*, în CNA, 3, 1922-1923, p. 59-60 și Idem, *Vechile monetării din România, Istorie – organizare – activitate*, în *Monetăria Națională. Zece ani de activitate: 1935-1945*, București, 1945, p. 34, la O. Iliescu, *op. cit.*, p. 190-191.

29. Nuri Perc, *Osmanlélarda Madené Paralar*, Istanbul, 1968, p. 90-91, nr. 84-89 și p. 100, nr.

- 105, la Constanța Știrbu, *Colecția de monede medievale românești Dr. Rudolf Gassauer*, în BSNR, 75-76, 1981-1982, 129-130, 1983, p. 327 și nota 53. De altfel, asprul pătrunsec în Moldova și acapara tot mai mult piața monetară, Moldova fiind una din căile de pătrundere a acestei monede, chiar falsificate, în Transilvania unde concura puternic dinarul, realitate reflectată de documente; Hurmuzaki, *Documente privind istoria Românilor*, XV/1, p. 171, nr. CCCXV.
30. L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München, 1979, p. 13.
31. Ș. Pamuk, *Money in the Ottoman Empire 1326-1914*, în Halil Inalcik, Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge University Press, 1994, p. 954-955, 964, la A. Vilcu, *Circulația monetară din Țara Românească între 1601-1660*, Lucrare de licență, București, 1997, p. 64.
32. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 360, nr. CLX, pus în evidență de O. Iliescu, *op. cit.*, p. 201.
33. DIR, A, secol XV, II, p. 53-54, nr. 55. Acest meșter este semnalat ca aurar și monetar și de I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, Cernăuți, 1914, p. 115.
34. Totuși nu suntem pe deplin convingși de interpretarea care s-a dat colaborării lui Ștefan cu meșterii menționați, tocmai din cauza ambiguității termenilor medievali aurifer și aurar.
35. S-au descoperit monede izolate emise de Ștefan cel Mare la Baia, Succava și comuna Nigotești, toate în județul Succava (notele 4, 11 și 12), la Iași jud. Iași (patru descoperiri în perimetrul orașului de azi, notele 6-9), comuna Balomirești-Băra jud. Neamț (nota 5), Bârlad jud. Vaslui (nota 10), Bradu jud. Buzău (nota 13), apoi la Căzănești, Orhei și Lukașevka din județul Orhei, Republica Moldova (notele 14, 15, 16) și la Cetatea Albă din Ucraina (nota 17). Tezaure conținând monede emise de Ștefan cel Mare s-au găsit la Sulița Nouă, Cernăuți, Ucraina (nota 18), Orheiul Vechi jud. Orhei și Leușeni, Kotovsk din Republica Moldova (notele 19, 20).
36. Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. I, p. 142-143.
37. Lia Bătrâna și A. Bătrâna, *Unele considerații cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *AIIA*, 24/1, Iași, 1987, p. 102 și 114 fig. 3/12; mențiunea apare și la O. Iliescu, *op. cit.*, p. 230, fig. 12.
38. Lia Bătrâna și A. Bătrâna, *op. cit.*, fig. 3/14 și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 230, fig. 13.
39. Lia Bătrâna și A. Bătrâna, *op. cit.*, p. 102-103 și fig. 3/III1.
40. În 1480 Ștefan îi scria regelui Poloniei că sultanul Mehmed al II-lea îi ceruse deschiderea căii spre Polonia, fiind posibilă formularea acestei cereri din partea sultanului ca urmare a clauzelor tratatului semnat, *Istoria Românilor*, IV, București, 2001, p. 386. Ni se pare posibil ca Moldova să fi fost obligată, prin termenii tratatului, să-și alinieze monedele celor otomane (presupunerea noastră). Faptul ar explica o a doua reformă a groșilor moldovenești, în urma căreia s-au bătut emisiunile cu titlul foarte ridicat, apropiat de cel al asprilor otomani.
41. Între monedele emise de Ștefan pentru care s-a analizat la IFIN Măgurele titlul aliajului de argint, numărul groșilor de tip II este mai mare (30 față de 14), iar cantitatea de argint conținută are valori ridicate la majoritatea monedelor analizate, dar au apărut și valori mai scăzute, fapt pe care-l putem interpreta ca datorându-se emiterii mai îndelungate a groșilor de tip II.
42. Lia Bătrâna și A. Bătrâna, *op. cit.*, p. 104 și fig. 3/III5.
43. *Ibidem*, fig. p. 103 și fig. 3/III4.
44. Vezi M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 2, 1955, nr. 1-2, p. 76-77; după 1481 se datează și o serie de cahle descoperite la Curtea domnească a lui Ștefan din Succava, cu reprezentarea crucii cu două brațe egale; Lia Bătrâna și A. Bătrâna, *op. cit.*, p. 109 și fig. 3/III1-5.
45. Importanța celor două localități a fost exprimată de sultan în momentul în care și-a anunțat victoriile asupra Chilicii („cheie și poartă a toată Țara Moldovei și a toată Țara Ungurească și a țărilor de la Dunăre” și Cetății Albe („cheie pentru toată Țara Leșească, Țara Românească, Țara Tătărească și toată Marea Neagră”); N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 156 și urm., în *Istoria Românilor*, *op. cit.*, p. 388.

RÉSUMÉ

L'auteur presente cinque pieces, partie d'un trésor qui contient des gros moldaves frappés par le prince Étienne Le Grand, trésor découvert en 1894 a Sulița Nouă, dans la République de Moldavie. Le trésor

avait plus des 200 gros de type II (caractérisés d'une croix patriarchale dans l'écu du revers), qui ont été vendus en 1941 aux collectionnaires de Chișinău et Frankfurt am Main.